

Міністерство освіти і науки України
Інститут археології НАН України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Науково-дослідний Центр Буковинознавства (Чернівці)
ВГО «Спілка археологів України»

IV міжнародний науковий семінар

АРХЕОЛОГІЯ БУКОВИНИ: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Тези доповідей

м. Чернівці, 11 грудня 2020 р.

Чернівці

2020

ОРГКОМІТЕТ

Добржанський О. В., д.і.н., проф. (*голова*)
Скорейко Г. М., к.і.н., доц. (*заступник голови*)
Моця О. П., д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України
Михайлина Л. П., д.і.н., доц., ст.н.с.
Пивоваров С. В., д.і.н., проф.
Рідуш Б. Т., д.г.н., проф.
Чучко М. К., д.і.н., проф.
Возний І. П., д.і.н., проф.
Кулаковська Л. В., к.і.н., ст.н.с.
Петраускас О. В., к.і.н., ст.н.с.
Манігда О. В., к.і.н., н.с.
Ткачук Т. М., к.і.н.
Черновол Д. К., к.і.н., н.с.
Прохненко І. А., к.і.н., доц.
Буйновська Є. В.
Баюк В. Г.
Руснак О. В., к.і.н.
Грига В. В.
Боднарюк М. І.
Романович Т. І.
Калініченко В. А., к.і.н.
Ільків М. В., к.і.н. (*секретар*)

Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей IV міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 11 грудня 2020 р.). – Чернівці: Технодрук, 2020. – 238 с.

Тези доповідей наукового семінару присвячені актуальним питанням археології Буковини та сусідніх регіонів. Розглядається проблематика кам'яної доби, епохи палеометалу, раннього заліза, середньовіччя та раннього нового часу, а також історії вивчення, охорони та використання об'єктів археологічної спадщини, музеєфікації старожитностей краю. Результати досліджень представили науковці та краєзнавці з Чернівецької, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей, Києва, Луцька, Ужгорода, Кам'янця-Подільського (Україна), Берліну (Німеччина), Брюсселя (Бельгія), Будапешта (Угорщина), Бухареста, Сучави і Ясс (Румунія), Кембриджа (Великобританія), Кишинєва (Молдова), Стамбула (Туреччина), Сянока (Польща).

© Науково-дослідний Центр
Буковинознавства, 2020
© Автори, 2020

З М І С Т

Бандрівський М., Білик М. Нові матеріали початку ранньозалізного періоду з Галичі Сокирянського району Чернівецької області	9
Бандрівський М., Яворський М., Писанчин О. Малознаний рукопис Антоні Шнайдера про ймовірне місце поховання Атілли в Північно-Східних Карпатах	12
Баяк В. Трикутна кахля із Луцького Окольного замку	15
Белінська С. Відображення давньої та середньовічної історії в археологічній експозиції Чернівецького обласного краєзнавчого музею	16
Боднарюк М. Археологічні дослідження в с. Опришени Глибоцького району в 2020 р.	20
Буйновська Є. Хотин історичний.....	22
Буравченко В., Ільків М. Портативний сонячний годинник з Малої Хортиці: досвід реконструкції	25
Буравченко В., Таха Yasin Arslan, Ільків М. Деякі технічні характеристики тимпана до астроябії із Сучави	29
Вакуленко Л. Житло з пічкою-кам'яною як етнічна ознака ранніх слов'ян.....	34
Возний І. Житла VIII-X ст. з північної частини Буковини	37
Гринюка Б. Археологічні пам'ятки села Коцюбинці на Тернопільщині.....	40
Гринюка Б., Добрянський В. Перстень XVI-XVIII ст. із Золотого Потоку поблизу Бучача	43

Гуцал В. Археологічні дослідження Чернівецького університету 1957 р.....	46
Dergaciova L., Bodnariuc N. Numismatic discoveries from Bârlinți site in Northern Bukovina.....	51
Добрянський В. До питання функціонування городищ княжої доби у нижній течії межиріччя Серету та Джурина: апробація матеріалів з археології та ономастики.....	54
Добрянський В. Фалічна підвіска римського часу із Західного Поділля.....	60
Добрянський В., Площанський П. Попередні результати археологічних та спелеологічних досліджень біля печери Теклівська на лівобережжі Дністровського каньйону.....	65
Драгомирецька О. Намистини «мінського типу» з Чорнівського городища – шедеври ювелірного мистецтва давньоруського часу.....	68
Желага Д., Черновол Д., Якубина С., Поміркоаний В. Пам'ятки трипільської культури за результатами розвідок на Сокирянщині 2019 р.	71
Ільків М., Боднарюк М. Гривна-корона зі Станівців на Буковині.....	74
Ільків М., Якубина С. Ножі з клеймами Ранньонового часу з поселення Лопатове.....	77
Калініченко В., Михайлина Л., Пивоваров С. Нові знахідки предметів озброєння і спорядження бойового коня з Ревнянського городища.....	82
Калініченко В., Пивоваров С. Реконструкція круглих бляшок з Рідківського археологічного комплексу VIII-XI ст.: до постановки проблеми.....	84

Коржик В. Фізико-географічні передумови заселення Чернівців	88
Коржик В. Volksgarten: виникнення і становлення.....	91
Косован В. Зниклі населені пункти Снятинщини: досвід картографування.....	95
Кулаковська Л., Рідуш Б., Езарте П., Усик В., Нігст Ф. Граветські пам'ятки поблизу м. Новодністровськ	98
Купчанко М. Способи конструювання посуду трипільської культури за матеріалами поселення Шипинці	101
Луцик І. Підплитові поховання княжої доби та їхні характерні особливості	105
Миська Р. Літописний монастир Пресвятої Богородиці в Синьовидному: історія та стан досліджень.	108
Михайлина Л., Горбаненко С. Залізні деталі на орні знаряддя з Рєвного	110
Михайлюк В. Археологічні об'єкти м. Чернівці	113
Мордовін М., Прохненко І. Західноєвропейські текстильні пломби XVI-XVII ст. з Новоселицького р-ну Чернівецької обл.	116
Németh F.A., Rakonczay R.S. Felsőtárkány – Kő-köz várának 2018. évi régészeti kutatása.....	121
Нємічева Т. Керамічні люльки для паління: фасон «тахта-чубук» (з музейного фонду ДІАЗ «Хотинська фортеця»)	126
Niculică B. P., Aparaschivei C., Berzovan A. Fortificația getică (sec. IV-III a. Chr.) de la Merești – Cetățuie, comuna Vulturești, județul Suceava, România	129

Парацій В. Минуле «доісторичних» Бережан: стоянки та артефакти палеоліту в околицях міста	132
Петегирич В. Кам'яні споруди біля північної стіни Успенського собору давнього Галича.....	135
Петраускас О. Об'єкти римського часу багаточислової пам'ятки Чаньків-1 на Середньому Дністрі	137
Петраускас О., Діденко С., Авраменко М., Ільків М. Нові роботи на поселенні пізньоримського часу Бузовиця-1	140
Пивоваров С., Калініченко В., Котовіч П. Залізні шпори з Рухотинського городища (уроч. Корнешти): попереднє повідомлення.	143
Позняков Д. Яничарські підрозділи – основа військового гарнізону Хотинської нахії	146
Преступенко Ю. Пам'яткоохоронна діяльність Чернівецького обласного центру з питань культурної спадщини у 2020 р.	150
Прохненко К. Соціальна інвестиція в археології	152
Рідуш Б., Поп'юк Я. Біостратиграфічне датування за великими ссавцями на багаточисловій палеолітичній стоянці Молодова V (Україна)	156
Романович Т. Пам'ятки / об'єкти археології на території Мамаївської об'єднаної територіальної громади.....	158
Ротар О. Археологічні дослідження старожитностей Буковини В.М.Войнаровським у період роботи в Чернівецькому обласному краєзнавчому музеї.....	161
Рубанець М. Ділянка давнього шляху між слов'янськими городищами Червона Діброва та Глибока: спроба локалізації	164

Руснак О., Головльов М. Печатка ради робітничих депутатів м. Хотин Бессарабської губернії.....	167
Рябий С., Якубина С. Шебутинці на шляху Дуги Струве.....	169
Садов'як М. Поселення княжої доби і курган на східній околиці м. Коломия.....	173
Сандуляк В. Міст біля Руської брами ХІХ ст. в Хотинській фортеці.....	175
Семенюк М. Археологічні пам'ятки Рогізни пізньоримського часу – раннього середньовіччя	178
Soroceanu T., Sava E. Die mitteleuropäische urnenfelderzeitliche Metallgefäßenklave am Oberen Dnjestr	180
Старенький І. Черпак раннього залізного віку з берегів Дністра	182
Терський С., Демський Н., Куценяк О., Майорчак М. Результати розвідкових розкопок в околицях с. Словіти на Львівщині	185
Ткачук Т. Хронологія багатошарового трипільського поселення Шипинці на Попрутті	188
Товарницький Г., Калініченко В. Нові матеріали з околиць Широкополянського городища	189
Ушкова Ю., Нечитайло П. Ще раз про поховання № 1 зі скельно-печерного комплексу біля с. Василівка	192
Федорук А. Римський довгий меч з черняхівського могильника біля с. Оселівка.....	196
Христан Н. <i>Memoria</i> саркофага із Василева.....	200

Черновол Д., Желага Д., Болтанюк П., Старенький І., Поміркоаний В. Дослідження 2020 року на багатошаровій пам'ятці Волошкове 6 (Горби) Сокирянського р-ну Чернівецької обл.	203
Чобан Р. Кременні артефакти поселення трипільської культури Джурів-Х.....	207
Чучко М. Спустошення козаками православних культових споруд Північної Молдавії під час Сучавської кампанії Тимоша Хмельницького 1653 року (за матеріалами писемних джерел та археологічних знахідок)	209
Шкурідін О. Городище та селища VIII-X ст. поблизу с. Горбова – вагомі історико-культурні пам'ятки східних слов'ян	213
Яковишина Я., Куценяк О. Кераміка трипільського поселення Шипинці А у фондах Львівського історичного музею	215
Якубина С., Грига В. Нововиявлений археологічний об'єкт княжої доби Лопатове, урочище Біла Скала.....	219
Якубовська О. Кадастрові карти XIX ст. як джерело до вивчення системи життєзабезпечення населення українського Прикарпаття у VIII-X ст.	221
Яремій І., Ільків М. Михалківські скарби золотих виробів у народній пам'яті місцевого населення.....	224
Іваночко А. Артилерія Хотинського замку.....	227
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ.....	230

інтерполювати результати між вимірюванням по шкалах суміжних знаків. Незрозумілою залишилась необхідність загострювати нижній кінець, бо підвішування на шнурку забезпечує кращу вертикальність інструменту, ніж встромляння в землю і дозволяє міряти на висоті очей, а не біля ніг. При цьому між розрахованою реконструкцією і артефактом є ряд принципових відмінностей:

- Кількість відміток годин на реконструкції змінюється від 4 взимку до 8 влітку, на оригіналі – від 7 до 9. Ймовірно, відмітки наносилися не через 1 годину, а через проміжки часу визначені кустарними засобами.

- Співвідношення найдовшої і найкоротшої шкали реконструкції дорівнює 6, чого не помітно на оригіналі. Навіть, якщо брати до уваги, що оригінал пошкоджено, і не можна оцінити повну довжину шкал на ньому, все одно шкали для літніх знаків (грані 1-3) мали бути помітно довшими, ніж протилежні їм грані знаків (зимового півріччя).

- Відмітки годин на реконструкції ущільнюються біля полудня і найдовшими є інтервали 3-4 годин після полудня, чого не помітно на оригіналі, особливо на грані 1.

Таким чином, можна зробити висновок, що хоча артефакт і міг бути частиною кустарного сонячного годинника, його шкали навряд чи були розмічені через однакові проміжки часу і навряд чи охоплювали рік цілком. Він не схожий на сучасні інструменти з Західної Європи або Близького Сходу і навряд чи є наслідком копіювання їх чи проникнення наукових знань. Ймовірно, йде мова про емпіричні спостереження за природними явищами і самостійні спроби використати їх для повсякденних задач.

Всеволод Буравченко (Київ),

Taha Yasin Arslan (Istanbul),

Микола Ільків (Чернівці)

ДЕЯКІ ТЕХНІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТИМПАНА ДО АСТРОЛЯБІЇ ІЗ СУЧАВИ

Рідкісну археологічну знахідку – фрагмент давнього вимірювального приладу – виявлено під час науково-рятивних розкопок у м. Сучава (південна частина Буковини, Румунія). Роботи проводилися у 2010 р. північніше церкви св. Миколая, яка розташована у центральній частині міста (Mareş, 2011; Mareş, Hău,

Dejan, 2012). Тут, на території старого кладовища, дослідники зафіксували 65 християнських поховань, які належали особам різного віку і статі. За нумізматичним матеріалом, представленим грошовими номіналами Молдавського князівства, Угорського королівства та Речі Посполитої, вони датуються в межах початку XV – першої третини XVII ст.

В одному із поховань було знайдено фрагментовану бронзову пластину дугоподібної форми (фото 1). На її обох сторонах прокреслено різного діаметру криві (збереглося, відповідно, 10 та 11), між якими нанесено написи арабською в'яззю. Першопочатково артефакт було визначено як амулет, написи на якому М. Деян з Музею Буковини (Сучава) розшифрувала як «ELHAMDULILLAH», тобто «Слава Богу» (Mareş, Hău, Dejan, 2012).

В подальшому вдалося ідентифікувати знахідку як елемент планісферичної астролябії східного походження – поліфункціонального кутомірного приладу, який відображав проєкцію небесної сфери на площині. Пластина із Сучави є фрагментом змінного диска-тимпана. Звичайно астролябії

Фото 1. Фрагмент тимпана до астролябії із Сучави
(за Mareş, Hău, Dejan 2012).

комплектувалися набором тимпанів для різних широт, обраних із рівним інтервалом, або для видатних міст Ісламської чи Християнської ойкумени. Кожен тимпан викреслювався для певної широти та кута нахилу площини горизонту до екватора та зображав систему горизонтальних координат небесної сфери у стереографічній проекції, спроекційованої в один з Полюсів (звичайно Південний) на площину, паралельну площині Екватору. Матка астролябії при цьому, звичайно, мала помітну товщину ободу для зберігання набору дисків всередині.

Видима частина небесної сфери розмічалася альмукантаратами – колами рівної висоти, та рідше – азимутами. Арабські літери вздовж периметра фрагмента визначено як числові значення – альмукантаратів, виконані у системі абджадія: 6, 12, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 54 (Ільків, 2018, 2019) (табл. 1).

Під нижнім альмукантаратом, що відповідає колу горизонту, на одній стороні збереглися арабські літери ل، аль.., що відповідає початку слова برغمل – аль-Магриб, тобто Захід. На іншій стороні збереглися літери قر – ...рік, що відповідає кінцю слова قرشمل – аль-Машрік, тобто Схід. В подальшому називатимемо ці сторони, відповідно, західною та східною сторонами фрагмента. Написи виконані східно-куфічним письмом, характерним для артефактів зі сходу Північної Африки (Єгипет, Туніс) та Близького Сходу (Ірак, Сирія).

Подальший аналіз укладнюється специфікою фрагменту, на якому не збереглися точки ані Півночі, ані Північного полюсу, ані zenіту. Наявність одного-двох з них дозволила б безпомилково визначити широти, для яких було викреслено сторони тимпану. Ще інформативнішим міг бути надпис із значенням широти, який, звичайно, наносився у невидимій частині неба в районі точки Півночі. Таким чином, єдиним варіантом оцінки широти тимпану було співставлення фотографії з викресленими тимпанами різних широт. При цьому найкраще співпадіння було отримане для широти 28° для західної сторони та 33° – для східної. Можливо, остання була вигравіювана для використання у Багдаді чи Дамаску – визначних містах, розташованих в околицях даної паралелі. Так чи ні, обидві ці локації були в Ісламському світі типовою широтою для гравіювання тимпанів астролябій.

Табл. 1. Буквенна система запису чисел абжадія.

	0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110
0	ع	ي	ك	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ق	قي
1	أ	يا	كا	لا	ما	نا	سا	عا	فا	صا	قا	قيا
2	ب	يب	كب	لب	مب	نب	سب	عب	فب	صب	قب	قيب
3	ج	يج	كج	لج	مج	نج	سج	عج	بج	صج	قج	قيج
4	د	يد	كد	لد	مد	ند	سد	عد	فد	صد	قد	قيد
5	ه	يه	كه	له	مه	نه	سه	عه	فه	صه	قه	قيه
6	و	يو	كو	لو	مو	نو	سو	عو	فو	صو	قو	قيو
7	ز	يز	كز	لز	مز	نز	سز	عز	فز	صز	قز	قيز
8	ح	يح	كح	لح	مح	نح	سح	عح	فح	صح	قح	قيح
9	ط	يط	كط	لط	مط	نط	سط	عط	فط	صط	قط	قيط

При цьому виходить, що альмукантарати є вигравіюваними через 5° висоти, тобто для висот 5°, 10°, 15° тощо, а не через 6°, як слідує з цифр під ними. Ймовірно, дане протиріччя є наслідком мануфактурного виробництва астролябій, та певного непорозуміння між граверами, один з яких гравіював кола, а інший – надписи.

Дивним здається також те, що співвідношення радіусу кола у зовнішній частині фрагмента і внутрішнього його радіусу не дорівнює типовому співвідношенню радіусів кіл екватора та

Південного тропіка на тимпанах планісферичних астролябій, що, зазвичай, дорівнює приблизно 1,532... В іншому випадку логічно було припустити, що фрагмент було відламано від решти диску вздовж кола екватора – лінії, послабленої її гравіюванням з обох боків. В даному випадку створюється враження, що його було відпиляно вздовж ексцентрованої кривої, що окреслювала потрібний майстрові фрагмент.

Можна висловити припущення, що астролябія не представляла цінності для свого власника та її метал був утилізований для виробництва різних виробів, можливо, при виконанні будівельних робіт у церкві. Інше припущення може полягати в тому, що власник умів користуватися астролябією, але потребував шматка металу для термінових потреб, наприклад, для ремонту спорядження, і дозволив утилізувати диск, призначений для найбільш віддаленої від Молдавії широти місцевості, куди не сподівався дістатися протягом свого життя.

Астролябії епохи Середньовіччя та Нового часу багато представлені в музейних зібраннях різних країн. Їх археологічні знахідки на інших типах пам'яток, крім Сучави, нам невідомі. Тим не менше, ці прилади застосовували в геодезії і картографії, архітектурі, астрономії та астрології, військовій справі тощо (Schechner, 1998), вони використовувалися в медресе при навчанні наукам та в мечетях для розрахунку часу ісламських молитов. Тому для використання такого приладу в Сучаві були певні економічні, культурні та військово-адміністративні передумови. Так, за правління Петра Мушата сюди було перенесено столицю Молдавського князівства (до 1564 р.), з 1401 р. – резиденцію митрополита. Місто з фортифікаціями стало значним ремісничим і торговим центром із головною митницею на перехресті шляхів, що вели до Польщі, Угорщини, Валахії та Причорномор'я (Чучко, 2012). Крім того досвід використання у регіоні навігаційно-хронометричних приладів уже засвідчений археологічно на прикладі портативних сонячних годинників з Хотина, Чернівців, Ясс та Білгорода.

Більш детальне вивчення знахідки, а також комплексу, з якого вона походить, дозволить, очевидно, отримати нову інформацію про походження, датування, особливості й обставини використання астролябії.